

STUDENȚI DIN COMITATUL BIHOR LA FACULTATEA DE TEOLOGIE A UNIVERSITĂȚII DIN CERNĂUȚI (1875-1918)

Răzvan Mihai NEAGU*

STUDENTS FROM BIHOR COUNTY AT THE FACULTY OF THEOLOGY OF THE UNIVERSITY OF CHERNIVTSI (1875-1918)

Abstract

The Romanian community from Bihor county gave between 1875-1918 five students at the theology faculty in Chernivtsi. Although they came from modest families, these young persons understood that studying in a university is the only form of social and professional ascension. They become remarkable personalities of Romanian Orthodoxy from the interwar period, especially if we refer to Teodor Botiș, Gheorghe Ciuhandu and Lazăr Iacob. All three dedicated their entire activity to the Romanian Orthodox Church and the Romanian school.

Keywords: student, theology, Chernivtsi, Romanian Orthodox Church, university.

Preliminarii. Universitatea din Cernăuți a fost creată în anul 1875, la distanță de un secol de la intrarea Bucovinei în componența Imperiului Habsburgic¹. Autoritățile imperiale au dorit astfel să întărească legăturile dintre centrul vienez și societatea locală cernăuțeană, înființarea universității servind astfel și propagandei oficiale a statului austriac. Pe de altă parte, instituția de învățământ superior avea ca sarcină să acopere nevoile educaționale ale unei zone dinamice economic. Decizia finală de înființare a Universității din Cernăuți a luat-o împăratul Franz Joseph, care a semnat decretul imperial de întemeiere la Palatul Schönbrunn, la 30 septembrie 1875. Noua instituție de învățământ superior a purtat până în anul 1918 numele împăratului fondator, *Franz Joseph Universität* sau *Alma Mater Francisco-Josephina*². Inaugurarea oficială a cursurilor universitare a avut loc la 4 octombrie 1875 într-un cadru solemn³. Universitatea din Cernăuți era cea mai estică instituție de învățământ superior din Austria, dar și cea mai mică⁴. Ea a fost concepută și creată ca o instituție germană, care avea ca scop răspândirea și promovarea culturii germane într-o provincie (Bucovina) eterogenă din punct de vedere etnic. Universitatea din Cernăuți a fost unul dintre instrumentele politicii de germanizare a Bucovinei imaginată și pusă în practică de autoritățile imperiale vieneze.

* Colegiul Tehnic Turda (doctor în istorie), neagurazvan10@yahoo.com.

¹ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II. *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, Ed. Enciclopedică, București, 2003, p. 550.

² Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918*, Ed. Civitas, Chișinău, 2003, p. 223.

³ Vasile Lipan, *Alma Mater Cernautensis*, Ed. Farmaceutică, București, 1999, p. 3.

⁴ Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2006, p. 34.

Primul rector al Universității din Cernăuți a fost juristul Constantin Tomasciuc (1840-1889), care provenea dintr-o familie mixtă (tatăl era ruten, iar mama româncă)⁵.

Construită pe tiparul clasic medieval, Universitatea din Cernăuți a avut inițial trei facultăți: teologie greco-orientală (ortodoxă), drept și filosofie⁶. Din punctul de vedere al organizării, instituția academică din Cernăuți înregistra o premieră: era singura universitate din Austro-Ungaria care avea o facultate de teologie ortodoxă. În cadrul acesteia s-a format elita intelectuală ortodoxă din monarhia dualistă și nu numai. Instituția de învățământ beneficia de un corp profesoral de elită foarte bine pregătit, format mai ales din profesori români, dar și ruteni.

Printre studenții teologi care au învățat la Cernăuți în perioada analizată s-au numărat și cei din comitatul Bihor⁷. Aceștia au fost în număr de cinci. Majoritatea proveneau din mediul rural (patru), în timp ce unul era din orașul Beiuș. Condiția socială a bihorenilor care au învățat la Cernăuți era cunoscută în cazul a patru dintre aceștia. Astfel, doi proveneau din familii de preot, în timp ce alți doi erau din familii simple de agricultor. În momentul înmatriculării la Cernăuți, tinerii bihoreni aveau deja o bună pregătire educațională. Trei dintre ei au absolvit Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Beiuș, importantă și renumită instituție de învățământ mediu, în timp ce un altul a absolvit studiile medii la Sibiu. Pentru unul dintre bihoreni nu există date despre pregătirea anterioară. De asemenea, la momentul dobândirii condiției de student, trei dintre ei absolviseră Institutul Teologic de la Arad.

Cariera ulterioară a studenților teologi bihoreni care au învățat la Cernăuți. Cel mai relevant aspect al vieții și activității studenților era cariera lor ulterioară. În cele ce urmează, vom realiza fișe biografice pentru fiecare dintre studenții teologi bihoreni care și-au desăvârșit pregătirea educațională în capitala Bucovinei, prezentându-i în ordine alfabetică.

Unul dintre cele mai enigmatice personaje care a studiat la Facultatea de teologie a Universității din Cernăuți a fost **Augustin Botiș**. Cel mai probabil era fratele mult mai cunoscutului Teodor Botiș, despre care vom vorbi ceva mai jos. Singura sursă care atestă existența lui Augustin Botiș și prezența sa la Cernăuți între anii 1897-1898 este cartea lui Cornel Sigmirean despre formarea intelectualității din Transilvania și Banat. Autorul menționat mai precizează că Augustin Botiș s-a născut la Valea Neagră, comitatul Bihor (azi Valea Crișului, jud. Bihor)⁸. Dacă filiația propusă de noi este corectă, atunci tânărul bihorean provenea dintr-o familie simplă de agricultori. În lipsa oricăror altor informații despre viața sa, orice considerații despre viața și activitatea sa rămân un deziderat pentru cercetări viitoare.

Unul dintre bihoreni cei mai remarcabili care s-a pregătit în domeniul teologiei la Cernăuți a fost **Teodor Botiș** (1873-1940), născut în satul Valea Neagră din comitatul Bihor (azi Valea Crișului, jud. Bihor), la 17 noiembrie 1873, într-o familie modestă de agricultori. A urmat școala primară în satul natal și în Șimleu Silvaniei (la școala franciscanilor), iar studiile medii le-a început la Oradea și le-a terminat la Sibiu, ca bursier al Fundației Jiga. Între anii 1894-1897 a urmat cursurile Institutului Teologic Arad⁹, fiind în același timp prefect de studii în familia marelui avocat și proprietar Eugen Mocsonyi din Căpâlnaș¹⁰. Beneficiind de o bursă din partea eparhiei Aradului, între anii 1897-1900 Teodor Botiș urmează cursurile Facultății de teologie din cadrul Universității din Cernăuți¹¹. În urma pregătirii deosebite pe care a dobândit-o și după rezultatele excepționale avute la examene, la 14 iulie 1900

⁵ Vasile Lipan, *op. cit.*, p. 6.

⁶ Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, Ed. Oscar Print, București, 1999, p. 66.

⁷ Tisza Kálmán, *Bihar vármegye és Nagyváradi, Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1901, passim.*

⁸ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 691, nr. 7105.

⁹ Pavel Vesa, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013, p. 467 (în continuare *Învățământul teologic*).

¹⁰ Biserica și Școala, anul LX, Arad, 1 noiembrie 1936, nr. 44, p. 7.

¹¹ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ed. Univers enciclopedic, București, 1996, p. 58; Cornel Sigmirean, *op. cit.*, p. 691, nr. 7102; Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemén és akadémiáin 1789-1919*, Budapest, 2014, p. 468, nr. 6926.

Teodor Botiș devine doctor în teologie al Universității din capitala Bucovinei¹². În toamna aceluiași an va promova examenul de calificare preotească, fiind declarat reușit pentru parohii de clasa I¹³. În anul următor (1901) intră în rândul slujitorilor altarului, fiind sfințit diacon¹⁴.

Cu toate acestea, Teodor Botiș și-a dedicat întreaga viață carierei didactice, fiind unul dintre cei mai importanți și iubiți profesori din Aradul interbelic.

După finalizarea studiilor universitare, s-a îndreptat spre orașul de pe Mureș, unde a obținut inițial un post de profesor suplinitor în cadrul secției pedagogice a Institutului Teologic, fiind în același timp și prefect de studii la internatul acestei instituții (1900-1901). Din 1902 va funcționa și la secția teologică în calitate de profesor provizoriu. Până în anul Marii Uniri a fost și profesor de religie (catehet) la diverse școli din Arad. În anul 1908 Teodor Botiș devine profesor titular definitiv la Institutul Teologic din Arad, acolo unde își va clădi o serioasă și prodigioasă carieră. În 1917 ajunge director substitut la Institutul Teologic¹⁵. Pe lângă activitatea de la catedră, Botiș a fost și un slujitor al altarului, inițial ca diacon, apoi ca preot. Din acest punct de vedere îl regăsim în multe situații și contexte alături de episcopii Aradului Ioan Ignatie Papp, Grigore Comșa și Andrei Magieru. La 6 ianuarie 1906, diaconul Botiș a făcut parte din soborul care a slujit la Sărbătoarea Botezului Domnului, alături de episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, de directorul Institutului Teologic Arad, Roman Ciorogariu, dar și de diaconul Iustin Suci¹⁶. Colaborarea cu episcopul Aradului a fost vizibilă și în cadrul unor vizite canonice făcute de înaltul prelat. Astfel, la 8 septembrie 1907, Ioan Ignatie Papp s-a aflat la Mândruloc (sat în com. Vladimirescu, jud. Arad) alături de oficiali ai eparhiei Aradului, printre care și diaconul Teodor Botiș, iar o zi mai târziu l-a însoțit pe același ierarh la Sâmbăteni (sat în com. Păuliș, jud. Arad)¹⁷.

Teodor Botiș a îndeplinit și sarcini legate de postul de profesor la Institutul Teologic Arad. La 17 septembrie (1 octombrie) 1907, el a făcut parte din comisia examenelor de calificare preotească prezidată de episcopul Papp. Tot în toamna anului 1907, diaconul Botiș a primit din partea ierarhului diecezan binecuvântarea de a purta pe lângă brâul roșu, și blana roșie¹⁸.

Teodor Botiș a primit hirotonirea întru preot la 30 septembrie (13 octombrie) 1907 din partea episcopului Ioan Ignatie Papp, cu ocazia sfințirii bisericii din satul Pociovești (sat în com. Curățele, jud. Bihor), la ceremonie participând vicarul de la Oradea, Vasile Mangra, și Roman Ciorogariu, directorul Institutului Teologic Arad, dar și protodiaconul Iustin Suci¹⁹.

În cadrul slujbei de Crăciun din anul 1910 de la catedrala din Arad, Teodor Botiș, alături de Roman Ciorogariu, Gheorghe Ciuhandu, Iustin Suci și diaconul Iacob Lazăr, l-a asistat la Sf. Liturghie pe episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp²⁰.

Teodor Botiș a fost un coleg bun cu ceilalți profesori de la Institutul Teologic Arad, chiar dacă era vorba de evenimente mai puțin fericite. Astfel, la 12/25 ianuarie 1911, el a participat la înmormântarea duhovnicului institutului, Alexiu Vesalon, alături de episcopul Papp, dar și de Roman Ciorogariu, Gheorghe Ciuhandu, Iustin Suci și Lazăr Iacob²¹.

În anul Marii Uniri, în cadrul ședinței Consistoriului arădean din 7 septembrie 1918, Teodor Botiș a fost numit director interimar al Institutului Teologic din orașul de pe Mureș²².

¹² *Biserica și Școala*, anul XXIV, Arad, 9/22 iulie 1900, nr. 28, p. 228; *Telegraful Român*, nr. 74, Sibiu, 4/17 iulie 1900, anul XLVIII, p. 299; Vasile Baltag, *Die Doktorschule für Theologie bei der Universität aus Czernowitz (1877-1918)* în „Codrul Cosminului”, XX, 2014, p. 339.

¹³ *Biserica și Școala*, anul XXIV, Arad, 22 octombrie (4 octombrie) 1900, nr. 43, p. 385.

¹⁴ *Biserica și Școala*, anul XXV, Arad, 23 septembrie (6 octombrie) 1901, nr. 38, p. 433.

¹⁵ *Biserica și Școala*, anul LX, Arad, 1 noiembrie 1936, nr. 44, p. 7.

¹⁶ *Biserica și Școala*, anul XXX, Arad, 15/28 ianuarie 1906, nr. 3, p. 6.

¹⁷ *Biserica și Școala*, anul XXXI, Arad, 16/29 septembrie 1907, nr. 38, p. 2.

¹⁸ *Biserica și Școala*, anul XXXI, Arad, 23 septembrie (6 octombrie) 1907, nr. 39, p. 5.

¹⁹ *Biserica și Școala*, anul XXXI, Arad, 7/20 octombrie 1907, nr. 41, p. 1-2.

²⁰ *Biserica și Școala*, anul XXXV, Arad, 1/14 ianuarie 1911, nr. 1, p. 5.

²¹ *Biserica și Școala*, anul XXXV, Arad, 16/29 ianuarie 1911, nr. 3, p. 4.

²² *Telegraful Român*, anul LXVI, Sibiu, 6/19 septembrie 1918, nr. 94, p. 374.

Profesorul Botiș și-a adus partea sa de contribuție la realizarea unirii Transilvaniei cu România. Astfel, el a participat la marea adunare națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918), fiind delegat al Institutului Teologic Arad²³. În perioada interbelică, Teodor Botiș a găsit în interiorul granițelor României Mari condițiile optime pentru a desfășura o rodnică activitate didactică și pastorală. Din acest punct de vedere a dat dovadă de o remarcabilă constanță, punându-și la dispoziția bisericii și școlii românești toată activitatea. Pe de altă parte, în perioada interbelică, Teodor Botiș a urcat treptele ierarhiei profesionale, devenind un personaj de primă importanță la nivelul eparhiei Aradului. După Marea Unire este numit director al Institutului Teologic arădean (1919-1938), care din anul 1927 este transformat în Academie Teologică, Botiș devenind rector. În plan clerical, la începutul anului 1920 episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, îl hirotesește pe Botiș protopop onorific²⁴, iar în 1936 îi acordă rangul de iconom stavrofor²⁵.

Pe lângă activitatea didactică, Teodor Botiș a desfășurat și o bogată muncă publicistică, fiind redactor al gazetei *Biserica și Școala* (1917-1921)²⁶ și al *Calendarului Diecezan* (1905-1919; 1921-1923). De asemenea, a făcut parte din conducerea ziarului *Românul* din Arad.

Profesorul Botiș a fost membru al Asociației clerului „Andrei Șaguna”, atât la nivel local, cât și regional. Astfel, îl remarcăm printre cei care au luat parte între 4-5 aprilie 1922 la adunarea anuală a despărțământului Arad a acestei asociații, desfășurată în catedrală²⁷.

O altă latură a activității lui Teodor Botiș a fost cea culturală. Din acest punct de vedere a activat în cadrul societății ASTRA, cea mai importantă și prestigioasă asociație culturală a românilor din Transilvania. Astfel, cu ocazia adunării generale a ASTRA de la Blaj, din august 1911, devine membru corespondent în cadrul secțiunii școlare²⁸. Cariera sa în cadrul ASTRA a atins punctul culminant în anul 1924, când a fost ales președinte al despărțământului Arad²⁹, fiind primul care a îndeplinit această demnitate din postura de membru al Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român, care s-a autodizolvat în 21 noiembrie 1924, devenind despărțământul Arad al ASTRA³⁰.

La 12 decembrie 1921, profesorul Botiș a făcut parte din soborul care a sfințit catedrala din Arad. Slujba a fost efectuată de mitropolitul Nicolae Bălan al Transilvaniei și de episcopii Iosif Traian Bădescu al Caransebeșului, Ioan Ignatie Papp al Aradului și Roman Ciorogariu al Oradiei³¹.

Profesorul Botiș a fost un membru marcant al societății arădene interbelice, luând parte la evenimentele importante din orașul de pe Mureș. La 29 aprilie 1923, el a slujit la înmormântarea avocatului Ioan Nemet, membru al Înaltei Curți de Casație din București³². Unul dintre momentele importante care a avut loc în timpul conducerii de către Teodor Botiș a Institutului Teologic din Arad a fost cel din 11/24 iunie 1923, când s-a aniversat centenarul acestei școli teologice. În cadrul manifestărilor organizate la Arad, Botiș a avut ocazia să fie împreună cu alți trei absolvenți ai teologiei de la Cernăuți: Moise Ienciu, prezent la ceremonii ca reprezentant al Ministerului Cultelor, Ioan Felea, delegatul Asociației clerului „Andrei Șaguna” și Nicolae Popovici (profesor la Institutul Teologic din Arad)³³.

În perioada interbelică îl regăsim pe profesorul Teodor Botiș implicat în numeroase organizații ale societății civile. Astfel, el a fost membru în Societatea de Cruce roșie

²³ Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Ed. Științifică, București, 1968, p. 242; Ioan Șerban, Nicolae Josan, *Dicționarul personalităților unirii*, Alba Iulia, 2003, p. 78-79.

²⁴ *Foaia Diecezană*, anul XXXV, Caransebeș, 26 ianuarie (8 februarie) 1920, nr. 5, p. 4.

²⁵ *Telegraful Român*, anul LXXXIV, Sibiu, 1 noiembrie 1936, nr. 45, p. 1; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 58.

²⁶ *Ibidem*, anul LXV, Sibiu, 28 septembrie (11 octombrie) 1917, nr. 78, p. 313.

²⁷ *Biserica și Școala*, anul XLVI, Arad, 27 martie (9 aprilie) 1922, nr. 13, p. 1.

²⁸ *Transilvania*, nr. 5, septembrie-octombrie 1912, p. 465.

²⁹ *Ibidem*, anul 56, septembrie-octombrie 1925, nr. 9-10, p. 379.

³⁰ *Foaia Diecezană*, anul XXXIX, Caransebeș, 23 noiembrie 1924, nr. 45, p. 4.

³¹ *Ibidem*, anul XXXVI, Caransebeș, 19 decembrie 1921 (1 ianuarie 1922), nr. 51, p. 3.

³² *Biserica și Școala*, anul XLVII, Arad, 23 aprilie (6 mai) 1923, nr. 17, p. 7.

³³ *Ibidem*, anul XLVII, Arad, 11/24 iunie 1923, nr. 24, p. 1-4; *Ibidem*, anul XLVII, Arad, 18 iunie (1 iulie) 1923, nr. 25, p. 1-6; *Învățământul teologic*, p. 137.

Arad, constituită în 1919³⁴, a sprijinit crearea Societății cercetașilor din Arad³⁵, iar din punct de vedere clerical a participat la prima conferință a profesorilor de la academiile teologice din Mitropolia Ardealului, desfășurată la Sibiu (19-20 aprilie 1935)³⁶. Între 24-26 octombrie 1936, la Arad are loc congresul general al Frăției Ortodoxe Române, unde participă și Teodor Botiș, ocazie cu care e ridicat la rangul de iconom stavrofor de episcopul Andrei Magieu al Aradului (la data de 24 octombrie 1936)³⁷. Spirit erudit, Teodor Botiș a elaborat numeroase lucrări științifice, iar una dintre ele, *Istoria Școalei normale și a Institutului teologic ort. rom. din Arad* (1922), a fost premiată de către Academia Română. A fost deputat în adunarea eparhială a Aradului și consilier onorific al episcopului Andrei Magieru.

Personalitate marcantă a ortodoxiei românești din vestul țării, Teodor Botiș a participat la momentele importante din viața românilor bănățeni și crișeni. Un astfel de moment a avut loc la 4 octombrie 1925, când episcopul Grigore Comșa al Aradului, însoțit de Teodor Botiș, Gheorghe Ciuhandu, Iustin Suciu și alții, a sfințit piatra fundamentală a bisericii din cartierul timișorean Mehala. În aceeași zi a avut loc în capitala Banatului o expoziție zootehnică onorată cu prezența familiei regale a României (regele Ferdinand I și regina Maria)³⁸. Profesorul Botiș a avut o relație foarte bună cu episcopul Aradului Grigore Comșa, fapt demonstrat de participarea sa la onomastica ierarhului, la 30 ianuarie 1927³⁹. Certele sale calități intelectuale și oratorice l-au plasat pe preotul profesor Botiș în prim-plan la o serie de manifestări cum a fost cazul la 10 mai 1927 (ziua națională a României), când a ținut predica după serviciul divin efectuat de protosinghelul Iustin Suciu, la Arad, în fața unui numeros public format din autorități civile, militare și ecleziastice⁴⁰.

Teodor Botiș a fost un spirit polemic. Interesant este faptul că, în anii 1904-1905, profesorul arădean a purtat o polemică aprinsă cu teologul greco-catolic Ioan Bălan (viitorul episcop de Lugoj) pe tema neprihănitei zămisliri a Maicii Domnului. Disputa de argumente este purtată în paginile ziarelor *Biserica și Școala* (Arad) și *Unirea* (Blaj)⁴¹. Această dispută teologică atestă un conflict mocnit între cele două biserici românești din Transilvania, precum și o stare de tensiune între clerici. În plan personal, Teodor Botiș a fost căsătorit cu Maria Cioban (1886-1950), sora mai mare a unui alt absolvent al teologiei de la Cernăuți, Virgil Haralampi Cioban. Cuplul a avut 3 copii: Aurel, Emil și Virgil⁴². Împreună cu soția sa, în anul 1937 Botiș a donat bisericii din satul său natal (Valea Neagră) un clopot în valoare de 16.000 lei, dovedindu-și atașamentul față de locurile copilăriei, dar și generozitatea⁴³.

Pentru scurt timp Botiș a intrat în lupta politică, iar între anii 1931-1932 a fost senator în Parlamentul României Mari, reprezentând județul Arad⁴⁴. Precizăm că la alegerile din 1931 el a candidat pe listele Uniunii Naționale obținând mandatul senatorial⁴⁵, dar la scrutinul din 1932, candidând în aceleași condiții, nu a mai reușit să intre în Parlament⁴⁶. Între 19-20 aprilie 1935, în calitate de rector al Academiei Teologice din Arad, Botiș a participat la Sibiu, la congresul profesorilor de la academiile teologice din Transilvania, manifestare organizată de mitropolitul Nicolae Bălan. În cadrul congresului, Teodor Botiș

³⁴ *Românul*, anul VIII, Arad, 6 decembrie 1919, nr. 175, p. 3.

³⁵ *Ibidem*, anul IX, Arad, 6 iunie 1920, nr. 117, p. 2.

³⁶ *Renașterea*, anul XIII, Cluj, 12 mai 1935, nr. 19, p. 1.

³⁷ *Ibidem*, anul XIV, Cluj, 1 noiembrie 1936, nr. 44, p. 1.

³⁸ *Biserica și Școala*, anul XLIX, Arad, 11 octombrie 1925, nr. 41, p. 1.

³⁹ *Ibidem*, anul LI, Arad, 6 februarie 1927, nr. 6, p. 5.

⁴⁰ *Ibidem*, anul LI, Arad, 15 mai 1927, nr. 20, p. 2.

⁴¹ A se vedea răspunsurile lui Ioan Bălan în *Unirea*, anul XV, Blaj, 28 ianuarie 1905, nr. 4, p. 36; *Unirea*, anul XV, Blaj, 18 martie 1905, nr. 11, p. 90-91.

⁴² *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, Presa Universitată Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 391.

⁴³ *Biserica și Școala*, anul LXI, Arad, 18 iulie 1937, nr. 29-30, p. 258.

⁴⁴ *Românul*, anul XVI, Arad, 14 iunie 1931, nr. 22, p. 4.

⁴⁵ *Monitorul Oficial*, nr. 134, 13 iunie 1931, p. 5318.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 173, 26 iulie 1932, p. 4479.

a susținut referatul *Educația în internatele teologice*⁴⁷. Statul român l-a onorat pe profesorul Teodor Botiș, decorându-l cu Ordinul Național Coroana României în grad de ofițer și cu Medalia Răsplata Muncii pentru Biserică.

La 21 noiembrie 1936, profesorul Teodor Botiș a fost sărbătorit de comunitatea arădeană, precum și de foștii elevi pe care i-a pregătit. Remarcăm prezența la acest moment a episcopului Aradului, Andrei Magieru, și a profesorului Gheorghe Ciuhandu. Festivitățile au debutat cu Sf. Liturghie arhierească, continuând apoi în sala festivă a Liceului Moise Nicoară⁴⁸. La sfârșitul aceleiași luni (30 noiembrie 1936), Teodor Botiș a participat la comemorarea mitropolitului Andrei Șaguna la Academia Teologică pe care o conducea⁴⁹. După o lungă și prodigioasă carieră profesorală, în anul 1938 Teodor Botiș s-a pensionat⁵⁰, însă nu s-a bucurat de o pensie prea lungă, deoarece peste numai doi ani s-a stins din viață. Profesorul Botiș a murit la 4 august 1940, în Arad. Ziarul pe care l-a condus, *Biserica și Școala*, făcând un portret duhovnicesc ilustrului dascăl, scria: *Dumnezeu, care l-a înzestrat pe T. B. cu virtutea blândeței, l-a predestinat să fie educator de suflete*⁵¹.

O altă personalitate exponențială a Bihorului a fost **Gheorghe Ciuhandu** (1875-1947). El s-a născut la 23 aprilie 1875, în localitatea Roșia din comitatul Bihor (azi jud. Bihor). Se trăgea dintr-o familie de preot, tatăl său, Petru Ciuhandu (1845-1916), fiind parohul localității natale. Mama sa a fost preoteasa Maria, născută Papp (1858-1929). Gheorghe a fost primul din cei 9 copii ai cuplului. Tânărul fiu de preot a făcut școala primară în satul natal (1882-1885), iar apoi a urmat cursurile Gimnaziului Superior Greco-Catolic din Beiuș (1885-1893), una dintre cele mai prestigioase școli secundare românești din acea vreme. Inițial, tânărul bihorean nu reușește să promoveze examenul de maturitate și revine acasă, la Roșia⁵². Pentru a urma tradiția familiei, Ciuhandu se decide să urmeze cursurile Institutului Teologic din Arad (1893-1896)⁵³, unde se va remarca drept un elev-problemă, având un conflict îndelungat cu directorul instituției de învățământ, Augustin Hamsea⁵⁴.

În vara anului 1896 va absolvi Institutul Teologic Arad, dar contactează o boală pulmonară și este nevoit să meargă acasă. Abia în februarie 1897 reușește să susțină și să promoveze examenul de calificare preotească, fiind declarat calificat pentru parohiile din prima clasă. Interesant este faptul că din comisia examinatorie au făcut parte, printre alții, protopopul Ioan Trăilescu de Chișineu-Criș și protopopul Traian Puticiu de Timișoara, ambii foști studenți la Cernăuți⁵⁵. Între anii 1898-1900, a funcționat ca învățător și cântăreț bisericesc la Căbești (jud. Bihor) și Șiria (jud. Arad). În anul 1899, Gheorghe Ciuhandu reușește să promoveze examenul de bacalaureat⁵⁶. Unul dintre cele mai importante momente din cariera tânărului bihorean s-a produs în anul 1900, când a intrat în anturajul episcopului Aradului, Iosif Ioan Goldiș (1899-1902), care îl aduce în orașul de pe Mureș și îl încadrează în serviciul administrativ al Consistoriului eparhial pe postul de cancelist, având ca sarcină redactarea protocoalelor ședințelor consistoriale⁵⁷. Același ierarh este cel care îl va sfinți pe Ciuhandu citeț la 1/13 februarie 1900⁵⁸. Episcopul Iosif Ioan Goldiș este cel care l-a determinat pe Ciuhandu să își desăvârșască studiile teologice în cadrul facultății de profil a Universității din Cernăuți, propunându-i o bursă de 1.000 coroane din partea Consistoriului eparhial⁵⁹. Rămâne în capitala Bucovinei până în anul 1902, când revine la Arad, iar pentru scurt timp va fi profesor la Institutul Teologic (1902-1903), la

⁴⁷ *Telegraful Român*, anul LXXXIII, 28 aprilie 1935, nr. 18-19, p. 3.

⁴⁸ *Biserica și Școala*, anul LX, Arad, 29 noiembrie 1936, nr. 48, p. 5-6.

⁴⁹ *Ibidem*, anul LX, Arad, 6 decembrie 1936, nr. 49, p. 2-3.

⁵⁰ *Ibidem*, anul LXII, Arad, 18 septembrie 1938, nr. 38, p. 322.

⁵¹ *Ibidem*, anul LXIV, Arad, 25 august 1940, nr. 35, p. 1.

⁵² Pavel Vesa, *Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947)* (După documente, manuscrise și corespondență), Ed. Episcopiei Aradului, 2011, p. 16-18 (în continuare Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu)

⁵³ *Învățământul teologic*, p. 466.

⁵⁴ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 19.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 27.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 18.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 28.

⁵⁸ *Biserica și Școala*, anul XXIV, Arad, 6/18 februarie 1900, nr. 6, p. 47.

⁵⁹ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 29.

propunerea directorului Roman Ciorogariu. Va preda catehetica și istoria bisericească, iar în același timp va fi și responsabil cu cheltuielile administrative ale internatului⁶⁰. Nu a zăbovit prea mult în aceste posturi, deoarece va intra în conflict cu noul episcop al Aradului, Ioan Ignatie Papp, astfel că în anul 1903 va merge din nou acasă, la Roșia, pentru a-și pregăti examenele de doctorat la Cernăuți. La 6 aprilie 1904 susține primul examen (*rigoros*) și este apreciat cu distincție parțială, iar la 23 aprilie/3 mai 1905 se prezintă și la al doilea examen, fiind declarat doctor în teologie. Teza sa a fost *Ritul răsăritean pe teritoriul ungar*, coordonată de profesorul Eusebiu Popovici. Din comisia de examinare au făcut parte Teodor Tarnavski, rectorul Universității din Cernăuți, Eusebiu Popovici, decanul Facultății de teologie, și profesorul Emilian Voiutski. În contextul susținerii celui de-al doilea examen de doctorat, Ciuhandu a fost cazat la Mănăstirea Putna, unde la acea dată se afla și Nicolae Iorga, pe care îl va cunoaște cu acest prilej⁶¹. Pe plan personal, în anul 1907, Gheorghe Ciuhandu se căsătorește cu Octavia Popovici-Desseanu (1879-1949), fiica avocatului Ioan Popovici-Desseanu și sora lui Adrian Popovici-Desseanu (protopopul Vașcăului), care și-a făcut studiile teologice tot la Cernăuți. Cuplul va avea 6 copii: 2 au murit de mici⁶², Simina (decedată la un an jumătate, în 1913); Gheorghe (profesor universitar, doctor în chimie, decedat în 1983), Neaga (profesoară în Brașov) și gemenele Stanca și Smaranda⁶³. Din punct de vedere clerical, la 20 aprilie/3 mai 1908 Ciuhandu a fost hirotonit diacon, iar la 20 martie/2 aprilie 1910 a fost sfințit preot⁶⁴. I s-a oferit, inițial, postul de protopop al Beiușului, iar apoi cel de protopop al Timișoarei, însă le va refuza pe ambele. Cea mai mare parte a activității lui Gheorghe Ciuhandu a fost pusă în slujba administrației eparhiale a episcopiei Aradului. Între 1904-1908 a fost deputat (mirean) din partea circumscripției Vașcău.

Proaspăt revenit definitiv de la Cernăuți și având titlul de doctor în teologie, Gheorghe Ciuhandu a fost numit de episcopul Ioan Ignatie Papp, în anul 1905, referent școlar provizoriu în cadrul Consistoriului eparhial, iar peste un an este ales asesor referent școlar în sinodul eparhial⁶⁵. Gheorghe Ciuhandu a fost cel care a coordonat învățământul confesional din eparhia Aradului, acționând în sensul modernizării acestuia. El și-a început activitatea printr-o analiză pertinentă și lucidă a situației învățământului confesional arădean în lucrarea *Instrucțiuni și dispozițiuni pentru îmbunătățirea învățământului și a stărilor școlii populare confesionale de sub jurisdicțiunea consistoriului român ortodox din Arad*⁶⁶. Amintim că această lucrare a apărut într-un context foarte tulbure pentru școala românească din Transilvania și Banat, marcat de adoptarea în 1907 a legislației educaționale propusă de ministrul Apponyi Albert, care conținea măsuri restrictive contra sistemului de învățământ românesc. Printre cele mai importante preocupări ale lui Gheorghe Ciuhandu, în calitate de coordonator al sistemului de învățământ confesional din eparhia Aradului, au fost: accentul pus pe cateheză (din 1907 a inițiat o serie de conferințe catehetice pentru preoți destinate îmbunătățirii predării religiei în școli); combaterea analfabetismului (în martie 1918 a scris o broșură cu acest nume), limitarea la minimum a numărului de elevi români la școlile străine, precizând redirecționarea acestuia spre școlile cu caracter național⁶⁷. Un mare accent a pus Ciuhandu pe catehizarea elevilor români din școlile străine, dorind ca aceasta să se desfășoare în limba română la toate nivelele, deși guvernul budapestan a dispus ca această catehizare să fie în limbile maghiară și română la clasele

⁶⁰ *Ibidem*, p. 32.

⁶¹ *Ibidem*, p. 35. Gheorghe Ciuhandu este menționat la Cernăuți în următoarele lucrări: Cornel Sigmirean, *op. cit.*, p. 691, nr. 7110; Szögi László, *Studenți români din Transilvania la universitățile din Europa în secolele XVI-XX*, Ed. Universității Petru Maior, Târgu Mureș, 2011, p. 166, nr. 1342; Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *op. cit.*, p. 469, nr. 6935, Szabó Miklós, Simon Zolt, Szögi László, *Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között*, I kötet, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2014, p. 173-174, nr. 1307.

⁶² Unul dintre ei se numea Viorel Ciuhandu și a murit la 4/17 decembrie 1915 la 6 ani cf. *Telegraful Român*, anul LXIII, Sibiu, 8/21 decembrie 1915, nr. 129, p. 519.

⁶³ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 37.

⁶⁴ *Biserica și Școala*, anul LX, Arad, 26 aprilie 1936, nr. 16-17, p. 3.

⁶⁵ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 39, 41.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 45-46.

din ciclul inferior și exclusiv în limba maghiară la clasele din ciclul superior⁶⁸. Gheorghe Ciuhandu a fost un sprijinitor al preoților și al învățătorilor implicați în catehizarea tinerilor, în contextul în care guvernul ungar a retras salariul cateheților ortodocși de la școlile de stat. În anul 1910, el a inițiat un regulament de aprobare a manualelor școlare, care a regularizat această problemă, mai ales după 1907. Regulamentul stabilea dreptul Consistoriului eparhial de a decide ce manuale se folosesc în școlile ce țin de acesta, aprobarea urmând să fie făcută în senatul școlar prin comisia de aprobare a manualelor. Măsurile luate de Gheorghe Ciuhandu în calitate de coordonator al învățământului confesional din eparhia Aradului au avut ca scop principal modernizarea acestuia, dar au avut și un pronunțat caracter național, în sensul protejării școlii românești de ingerințele tot mai pronunțate ale autorităților guvernamentale. Volumul de muncă depus de Ciuhandu în folosul școlii românești arădene a fost unul considerabil, motiv pentru care în anul 1907 sinodul eparhial decide crearea unui post de revizor școlar diecezan (referent școlar ajutător), dar o numire apare abia în anul 1912, în persoana lui Romul Frateș (1876-1945), directorul Școlii civile de fete din Brașov, absolvent al Universității din Praga⁶⁹.

În anul 1910, după moartea protopopului Ioan Trăilescu (1862-1909), fost student la Cernăuți, Ciuhandu candidează pentru postul de protopresbiter de Chișineu-Criș. Profesorul Roman Ciorogariu, fostul său protector de la Institutul teologic, s-a opus candidaturii deoarece rudenia sa, preotul Vincențiu Pantoș din Vărșand, viza același post⁷⁰. În cadrul Consistoriului eparhial se petrece un fapt ciudat, în sensul în care episcopul Ioan Ignatie Papp și Augustin Hamsea, fostul director al Institutului teologic, foștii adversari ai lui Ciuhandu, au devenit cei mai vocali susținători ai lui, deoarece nu doreau ca un apropiat al lui Ciorogariu să ajungă într-o asemenea demnitate. În acest context de rivalități și jocuri de puteri, Gheorghe Ciuhandu a fost ales protopop de Chișineu-Criș, fiind sfințit la 10/23 octombrie 1910 de către episcopul Ioan Ignatie Papp în Biserica din Cenadul Unguresc (azi Magyarcsanád, comitatul Csongrád, Ungaria). Nu va rămâne mult în acest post, iar în anul 1912 va demisiona lăsându-i locul lui Dimitrie Barbu (protopop între 1912-1930), un alt absolvent al Universității din Cernăuți⁷¹.

În perioada antebelică absolventul învățământului cernăuțean a fost membru al Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român, fiind ales membru în comitet (1909)⁷².

În anul 1913, Gheorghe Ciuhandu a fost încercat cumplit de soartă prin moartea fiicei sale Simina, la vârsta de numai un an și jumătate⁷³. În ciuda acestei drame, Ciuhandu găsește forța necesară de a se reîntoarce în slujba Consistoriului eparhial din Arad. În timpul Primului război mondial, cariera lui Ciuhandu va cunoaște o pantă descendentă, bihoreanul suferind două eșecuri profesionale: în anul 1916 a candidat fără succes pentru postul de deputat sinodal în cercul Birchiș, fiind ales Teodor Botiș, iar un an mai târziu (1917) a candidat, din nou fără succes, de data aceasta pentru funcția de asesor referent bisericesc⁷⁴. Cu toate acestea, Gheorghe Ciuhandu este delegatul Consistoriului eparhial arădean la Alba Iulia, unde s-a înfăptuit Marea Unire de la 1 decembrie 1918⁷⁵.

În perioada interbelică Ciuhandu și-a desfășurat activitatea în noul context marcat de crearea României Mari și s-a implicat în procesul de reorganizare și unificare a bisericii. A urcat treaptă cu treaptă ierarhia socială și profesională, ajungând unul dintre preoții de mir cei mai reprezentativi ai perioadei interbelice. În anul 1919, în urma demersurilor profesorului sibian Nicolae Bălan (viitorul mitropolit al Transilvaniei), s-a constituit *Asociația Andrei Șaguna a clerului Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, Banat,*

⁶⁸ *Ibidem*, p. 46.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 51.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 52-54.

⁷¹ *Ibidem*, p. 55.

⁷² *Biserica și Școala*, anul XXXIII, Arad, 1/14 februarie 1909, nr. 5, p. 5; *Tribuna*, anul XIII, Arad, 30 ianuarie (12 februarie) 1909, nr. 23, p. 4.

⁷³ *Telegraful Român*, anul LXI, Sibiu, 12/25 martie 1913, nr. 27, p. 110.

⁷⁴ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 56.

⁷⁵ Ioan Șerban, Nicolae Josan, *op. cit.*, p. 79.

Crișana și Maramureș, în cadrul căreia Gheorghe Ciuhandu devine vicepreședinte (1919-1922), iar apoi președinte (din 1922) pe toată durata perioadei interbelice. El a fost cel care a contribuit decisiv la organizarea acestei asociații în teritoriu, mai ales la Arad⁷⁶.

La 30 mai 1920, Ciuhandu a fost invitat și a participat la ceremonia de hirotonire a lui Nicolae Bălan ca mitropolit al Transilvaniei, desfășurată la Sibiu⁷⁷. Ciuhandu a avut sentimente de loialitate față de Casa Regală a României, după cum o demonstrează prezența sa alături de colegii profesori de la Institutul Teologic din Arad, Teodor Botiș și Iustin Suciș, la un Te Deum oficiat cu ocazia aniversării a 6 ani de la urcarea pe tronul României a regelui Ferdinand I, la data de 28 septembrie (11 octombrie) 1920⁷⁸.

Între 1923-1926 a fost consilier mitropolitan la Sibiu (referent al senatului bisericesc mitropolitan), fiind numit la insistențele mitropolitului Bălan⁷⁹.

La Arad a fost numit consilier cultural în cadrul Consistoriului eparhial (1921-1939)⁸⁰. În această calitate s-a confruntat mai ales cu problema trecerii școlilor confesionale sub controlul statului, opunându-se ferm acestei tendințe, iar în august 1922 a făcut parte alături de mitropolitul Nicolae Bălan, episcopul Caransebeșului, Iosif Traian Bădescu, și alții din delegația care a purtat la București o serie de negocieri pe această temă cu autoritățile guvernamentale⁸¹. Din 1922 Gheorghe Ciuhandu s-a remarcat și printr-o activitate neobosită în cadrul Penitenciarului Arad, unde s-a ocupat de sufletele celor aflați în detenție. Între 1924-1926 a fost preot misionar eparhial cu sarcina de a ține legătura cu duhovnicii tractuali și de a-i îndruma⁸². Activitatea sa în folosul bisericii și erudiția sa l-au făcut cunoscut la nivelul României Mari. În anul 1922 a fost propus pentru catedra de istorie bisericească și drept canonic de la Universitatea din Cernăuți, iar în 1924 numele lui a fost luat în calcul pentru conducerea Academiei Teologice din Cluj, însă aceste propuneri nu s-au concretizat⁸³. Tot în anul 1924 Ciuhandu și-a reprezentat eparhia la *Congresul profesorilor de religie ortodoxă din România*, care s-a desfășurat la București între 27-28 mai⁸⁴. La această manifestare au fost prezenți, printre alții, patriarhul Miron Cristea, miniștrii Constantin Angelescu și Alexandru Lapedatu, arhiepiscopul Gurie al Basarabiei, ilustrul geograf și profesor Simion Mehedinți.

În anul 1925, la moartea episcopului Ioan Ignatie Papp, Ciuhandu l-a propus pentru scaunul arădean pe arhimandritul Iuliu Scriban, însă în urma jocurilor de culise orchestrate de Vasile Goldiș a fost ales Grigore Comșa (1925-1935)⁸⁵. La începutul anului 1925 (29 ianuarie), Ciuhandu a fost ales membru în comitetul național român al Alianței Universale pentru Înfrățirea Popoarelor prin Biserică, reprezentând Biserica Ortodoxă Română, alături de alți doi foști studenți de la Cernăuți, Petru Ionescu și arhimandritul Andrei Magieru⁸⁶.

În anul 1927, Ciuhandu a donat suma de 4.000 de lei pentru refacerea Mănăstirii Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus⁸⁷. Gheorghe Ciuhandu a intrat și în agitata viață politică a României interbelice, iar între 1927-1928 a fost ales senator pe listele Partidului Național Liberal, reprezentând județul Arad⁸⁸. În această calitate a luat parte la dezbaterile parlamentare și la adoptarea legii cultelor din anul 1928, iar în discursurile sale s-a pronunțat împotriva privilegiilor bisericii greco-catolice, fiind un contestatar vehement al concordatului dintre România și Vatican. Ciuhandu a susținut și a apărut poziția bisericii

⁷⁶ *Biserica și Școala*, anul XLVI, Arad, 27 martie (9 aprilie) 1922, nr. 13, p. 1.

⁷⁷ *Ibidem*, anul XLIV, Arad, 31 mai (13 iunie) 1920, nr. 22, p. 3.

⁷⁸ *Ibidem*, anul XLIV, Arad, 4/17 octombrie 1920, nr. 40, p. 4.

⁷⁹ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 87.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 58.

⁸¹ *Ibidem*, p. 59.

⁸² *Ibidem*, p. 62.

⁸³ *Ibidem*, p. 63.

⁸⁴ *Foaia Diecezană*, anul XXXIX, Caransebeș, 26 mai (8 iunie) 1924, nr. 21, p. 4.

⁸⁵ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 66.

⁸⁶ *Foaia Diecezană*, anul XL, Caransebeș, 8 februarie 1925, nr. 6, p. 4; *Telegraful Român*, anul LXXIII, Sibiu, 18 februarie 1925, nr. 13, p. 2.

⁸⁷ *Telegraful Român*, anul LXXV, Sibiu, 11 noiembrie 1927, nr. 82-83, p. 4.

⁸⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 155, 16 iulie 1927 p. 9730.

ortodoxe⁸⁹. După expirarea mandatului, Ciuhandu a revenit în orașul de pe Mureș și a coordonat serbările centenarului urcării pe tronul episcopal de la Arad a primului episcop român, Nestor Ioanovici (1829-1830)⁹⁰.

Deși inițial s-a opus accederii în scaunul episcopal de la Arad a lui Grigore Comșa, Gheorghe Ciuhandu este suprins în perioada interbelică alături de acesta, în diverse ocazii.

În calitate de președinte al Asociației clerului „Andrei Șaguna”, Gheorghe Ciuhandu a participat la Cluj (5 martie 1933) la congresul de constituire a Frăției Ortodoxe Române, asociație a intelectualității de confesiune ortodoxă condusă de profesorul Sextil Pușcariu⁹¹.

Distinsul preot și-a reprezentat Consiliul eparhial și Academia Teologică din Arad la funeraliile episcopului Oradiei, Roman Ciorogariu, desfășurate la 23 ianuarie 1936⁹². Gheorghe Ciuhandu a fost unul dintre personajele importante din eparhia Aradului care l-au sprijinit pe episcopul Andrei Magieru. El a participat la instalarea noului ierarh din 2 februarie 1936⁹³. Pe tot parcursul acestui an, Ciuhandu l-a însoțit pe episcopul arădean la diverse evenimente, ajutându-l astfel să intre în contact direct cu caracteristicile eparhiei care i-a fost încredințată spre păstorire.

La Arad, Ciuhandu a participat la congresul Frăției Ortodoxe Române din 25-26 octombrie 1936, precum și la comemorarea mitropolitului Andrei Șaguna, desfășurată la Academia Teologică în 30 noiembrie 1936⁹⁴.

Pentru activitatea pe care a depus-o în slujba bisericii și a școlii românești din părțile Aradului, la 12 aprilie 1936, episcopul Andrei Magieru îi acordă preotului Gheorghe Ciuhandu rangul preoțesc de iconom stavrofor⁹⁵.

După o muncă asiduă, în 1939 Gheorghe Ciuhandu se retrage la pensie⁹⁶, iar în același an este numit printr-un decret al regelui Carol al II-lea senator de drept pentru o perioadă de 9 ani⁹⁷. Deși pensionat, numele lui Ciuhandu a rămas un reper al vieții bisericești, el fiind propus ca profesor la Facultatea de teologie a Universității de Vest din Timișoara, alături de alți foști absolvenți de la Cernăuți (Iacob Lazăr și Vasile Loichiță)⁹⁸. Activitatea publicistică a lui Gheorghe Ciuhandu a inclus colaborări la periodicele *Biserica și școala*, al cărui redactor-șef a fost între anii 1937-1939, *Tribuna*, *Tribuna Poporului*, *Românul*, *Telegraful Român* (de la Sibiu), *Candela* (de la Cernăuți), *Biserica Ortodoxă Română* (de la București). Din punct de vedere științific, Ciuhandu s-a remarcat mai ales ca istoric al părților arădene. El a propus crearea unei Comisiuni istorice a Aradului, care să scoată un buletin istoric⁹⁹. Profesorul arădean a fost un bun poliglot, cunoscând limbile latină, germană și maghiară, fapt care i-a permis să cerceteze amănunțit arhivele și bibliotecile pentru reconstituirea trecutului Aradului. Cele mai semnificative opere istorice ale sale sunt: 1) *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni*, Arad, 1935; 2) *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare*, Arad, 1940. Pentru prima lucrare menționată Ciuhandu a primit din partea Academiei Române Premiul Neuschütz¹⁰⁰.

Profesorul a fost printre cei care au pus bazele *Ateneului Popular* din Arad și a făcut numeroase demersuri pentru înființarea unui muzeu eparhial. Din acest ultim punct de vedere a reușit, în anul 1936, să deschidă în Palatul episcopal din Arad o expoziție de

⁸⁹ *Telegraful Român*, anul LXXVI, Sibiu, 24 martie 1928, nr. 25, p. 1-2.

⁹⁰ *Biserica și Școala*, anul LIII, Arad, 24 martie 1929, nr. 13, p. 1.

⁹¹ *Renașterea*, anul XI, Cluj, 19 martie 1933, nr. 10-11, p. 4.

⁹² *Biserica și Școala*, anul LX, Arad, 26 ianuarie 1936, nr. 3-4, p. 2.

⁹³ *Ibidem*, anul LX, Arad, 16 februarie 1936, nr. 6-7, p. 7.

⁹⁴ *Ibidem*, anul LX, Arad, 1 noiembrie 1936, nr. 44, p. 1-2; *Ibidem*, anul LX, Arad, 6 decembrie 1936, nr. 49, p. 5.

⁹⁵ *Telegraful Român*, anul LXXXIV, Sibiu, 26 aprilie 1936, nr. 18, p. 4.

⁹⁶ *Biserica și Școala*, anul LXIII, Arad, 9 iulie 1939, nr. 28, p. 235.

⁹⁷ *Ibidem*, anul LXIII, Arad, 11 iunie 1939, nr. 24, p. 199; *Telegraful Român*, anul LXXXVII, Sibiu, 28 mai 1939, nr. 22, p. 3; *Telegraful Român*, anul LXXXVII, Sibiu, 11 iunie 1939, nr. 24, p. 4.

⁹⁸ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 67.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 97.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 99.

obiecte bisericești cu ocazia celui de-al treilea congres general al Frăției Ortodoxe Române (Arad 25-26 octombrie 1936)¹⁰¹.

În februarie 1938, alături de Moise Ienciu, Ciuhandu a fost numit într-o comisie pentru reglementarea sectelor și asociațiilor religioase din cadrul Ministerului cultelor¹⁰². Autoritățile statale ale vremii i-au recunoscut meritele preotului Ciuhandu. A fost decorat cu Ordinul Coroana României în grad de ofițer și cu Medalia Răsplata Muncii pentru Biserică clasa I¹⁰³. Colegii preoți l-au onorat pe Ciuhandu la 11 noiembrie 1943, la împlinirea a 20 de ani de când acesta conducea Asociația clerului din mitropolia Transilvaniei. Astfel, la acea dată, o delegație compusă din protopopii Emilian Cioran al Sibiului, Zaharie Moga al Beiușului, Romul Ancușa al Caransebeșului și Alexandru Baba al Alba Iuliei, alături de preoții Melentie Șora din Timișoara și Viorel Mișuțiu din Arad i-au dăruit din partea asociației o cruce de argint aurit cu pietre prețioase și lanț de aur, în semn de omagiu pentru toată activitatea sa depusă în slujba bisericii¹⁰⁴. Spre sfârșitul vieții, Ciuhandu a fost implicat în acțiunile care au condus la înființarea unei universități la Timișoara. La începutul anului 1945, el a fost delegat al Eforiei Universității de Vest în comisia de organizare a unei facultăți teologice la Timișoara. Din partea celorlalte facultăți de teologie din țară au participat, printre alții, Iacob Lazăr (Universitatea din București) și Vasile Loichiță (Universitatea din Cernăuți-Iași)¹⁰⁵. Pe plan științific, suprema recunoaștere a meritelor lui Gheorghe Ciuhandu a survenit la 30 mai 1946, când a fost ales membru de onoare al Academiei Române, referatul comisiei de specialitate fiind citit de Silviu Dragomir (absolvent al teologiei la Cernăuți)¹⁰⁶. Gheorghe Ciuhandu a încetat din viață la 29 aprilie 1947, la Vața de Jos (jud. Hunedoara), unde era pentru odihnă și tratament. A fost transportat și înhumat la Arad. Moartea sa este larg tratată în presa ecleziastică a vremii¹⁰⁷.

Lazăr Iacob (1884-1951) a fost unul dintre cei mai renumiți și importanți teologi români originari din Crișana. S-a născut la 28 martie 1884 în localitatea Peștiș, comitatul Bihor (azi inclusă în orașul Aleșd, jud. Bihor), în familia unui preot, tatăl său fiind preotul Gavriil Iacob, iar mama, Ecaterina¹⁰⁸. Tânărul Lazăr a studiat în satul natal, iar apoi la școala reformată din Aleșd, finalizându-și studiile medii la Gimnaziul Superior Greco-Catolic din Beiuș (1902)¹⁰⁹, unde a susținut cu succes examenul de maturitate¹¹⁰. A ales să urmeze cariera clericală, iar inițial s-a îndreptat spre Institutul Teologic din Arad (1902-1905)¹¹¹. La 12 septembrie 1904, Lazăr Iacob a fost sfințit citeț de episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, în cadrul slujbei de sfințire a bisericii din Tămașda (jud. Bihor), la această ceremonie luând parte, printre alții, vicarul de la Oradea, Vasile Mangra, și directorul Institutului Teologic Arad, Roman Ciorogariu¹¹².

Deși era o școală prestigioasă, institutul arădean nu i-a satisfăcut întru totul setea de cunoaștere a tânărului bihorean, motiv pentru care s-a decis să-și completeze și aprofundeze cunoștințele teologice la cea mai importantă școală de profil din Austro-Ungaria, Facultatea de teologie a Universității din Cernăuți (1905-1907)¹¹³. Pe perioada studenției, Lazăr Iacob a activat în cadrul Societății studențești Junimea, fiind implicat în organizarea balului anual

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 132.

¹⁰² *Telegraful Român*, anul LXXXVI, Sibiu, 16 februarie 1938, nr. 6, p. 4.

¹⁰³ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 133.

¹⁰⁴ *Biserica și Școala*, anul LXVII, Arad, 14 noiembrie 1943, nr. 46, p. 373.

¹⁰⁵ *Ibidem*, anul LXIX, Arad, 28 ianuarie 1945, nr. 5, p. 35-36.

¹⁰⁶ Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu, p. 133-134.

¹⁰⁷ *Biserica și Școala*, anul LXXI, Arad, 3 mai 1947, nr. 19; *Ibidem*, anul LXXI, Arad, 11 mai 1947, nr. 20; *Telegraful Român*, anul XCV, Sibiu, 11 mai 1947, nr. 17-18, p. 1.

¹⁰⁸ Mihail Bulacu, *Centenarul nașterii preotului profesor dr. Lazăr Iacob (1884-1984)* în „Studii Teologice”, anul XXXVI, nr. 3-4, 1984, p. 274.

¹⁰⁹ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828-1928. Cu o privire asupra trecutului românilor din Bihor*, Tiparul Tipografiei „Doina”, Beiuș, 1928, p. 256.

¹¹⁰ Irime Marga, *Pr. Prof. Univ. Dr. Lazăr Iacob (1884-1951)* în vol. *Academia Teologică Ortodoxă Română Oradea 70 de ani de la înființare*, Oradea, 1995, p. 38.

¹¹¹ Învățămintul teologic, p. 470.

¹¹² *Biserica și Școala*, anul XXVIII, Arad, 19 septembrie (2 octombrie) 1904, nr. 38, p. 275-276.

¹¹³ Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *op. cit.*, p. 470, nr. 6952.

al acesteia din 1906¹¹⁴. În anul 1908, pregătirea academică i-a fost încununată cu obținerea doctoratului în teologie în capitala Bucovinei¹¹⁵. După ce și-a finalizat studiile, a revenit în Ungaria și s-a stabilit la Arad, unde și-a început activitatea clericală și didactică în cadrul Institutului Teologic. Profesor suplinitor (1908), iar apoi titular (1910), Lazăr Iacob a predat dreptul canonic¹¹⁶. Pe de altă parte, el a urmat și cariera clericală, fiind hirotonit diacon în anul 1909. A fost un colaborator apropiat al episcopului Aradului, Ioan Ignatie Papp, pe care l-a însoțit în numeroase ocazii la diverse evenimente sau ceremonii religioase, în calitate de diacon. La Sărbătoarea Crăciunului din anul 1910, diaconul Lazăr Iacob l-a asistat pe ierarhul arădean la slujba din catedrala din Arad¹¹⁷.

Datele despre activitatea lui Lazăr Iacob în timpul Primului război mondial nu sunt prea multe. Totuși, puținele informații îl arată sensibil la suferințele celor din jurul său. În anul 1914, el a donat 5 coroane în cadrul unei colecte în beneficiul răniților de război și a familiilor lor¹¹⁸.

Spre sfârșitul Marelui Război, Lazăr Iacob a asistat la ceremonia instalării noului protopop al Aradului, Traian Vățianu (decembrie 1917)¹¹⁹. Tot atunci, el a contribuit cu 3 coroane la Fondul ziaristilor¹²⁰.

În anul Marii Uniri, Lazăr Iacob a participat la alegerile pentru desemnarea unui nou protopop la Oravița, întrunind cele mai multe voturi¹²¹.

Eruditul profesor a participat la Marea Unire din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, reprezentând Cercul electoral Arad, dar și protopopiatul Oravița¹²². După consumarea acestui important moment, Lazăr Iacob a revenit la Arad, continuându-și activitatea didactică la Institutul Teologic. În vara anului 1919, împreună cu episcopul Ioan Ignatie Papp și cu Iustin Suciu, l-a întâmpinat la Arad pe marele om politic Ion I. C. Brătianu, artizanul României Mari¹²³. În anul 1921, diaconul Lazăr Iacob a fost sfințit preot¹²⁴.

La sărbătoarea Botezului Domnului din anul 1922, Lazăr Iacob a fost hirotesit protopop, într-o ceremonie oficiată de episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp¹²⁵.

Pe plan cultural, Lazăr Iacob a fost membru al asociațiunii ASTRA, fiind propus în anul 1911, împreună cu alte personalități, membru corespondent al secției școlare¹²⁶.

La 30 mai 1920, Lazăr Iacob participă la Sibiu la hirotonirea și instalarea mitropolitului Transilvaniei, Nicolae Bălan, alături de alți absolvenți ai teologiei de la Cernăuți: Gheorghe Ciuhandu, George Proca și Aurel Crăciunescu¹²⁷.

Începând cu anul 1921, profesorul Lazăr Iacob s-a transferat la Academia de Drept din Oradea, unde și-a desfășurat activitatea până în anul 1934, fiind și decan între anii 1925-1927¹²⁸. Datorită erudiției și a calităților sale umane și profesionale, în foarte scurt timp, Lazăr Iacob s-a impus la nivelul societății românești din Oradea, devenind unul dintre intelectualii remarcabili ai orașului de pe Crișul Repede în perioada interbelică. A fost unul dintre colaboratorii episcopului Roman Ciorogariu, pe care l-a sprijinit în activitatea de la conducerea eparhiei orădene, recent reînființate. Membru în Adunarea eparhială și Consiliul eparhial de la Oradea, profesorul Lazăr Iacob a fost și membru în Congresul mitropolitan de la Sibiu.

¹¹⁴ *Czenowitzer Allgemeine Zeitung*, nr. 609, Czernowitz, 16 ianuarie 1906, p. 4.

¹¹⁵ *Telegraful Român*, nr. 75, Sibiu, 10/23 iulie 1908, anul LVI, p. 309; Cornel Sigmirean, *op. cit.*, p. 692, nr. 7116.

¹¹⁶ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 201.

¹¹⁷ *Biserica și Școala*, anul XXXV, Arad, 1/14 ianuarie 1911, nr. 1, p. 5.

¹¹⁸ *Ibidem*, anul XXXVIII, Arad, 26 octombrie (8 noiembrie) 1914, nr. 43, p. 346.

¹¹⁹ *Ibidem*, anul XLI, Arad, 17/30 decembrie 1917, nr. 51, p. 408.

¹²⁰ *Telegraful Român*, anul LXVI, Sibiu, 4/17 ianuarie 1918, nr. 1, p. 4.

¹²¹ *Ibidem*, anul LXVI, Sibiu, 6/19 septembrie 1918, nr. 94, p. 374.

¹²² Ioan Șerban, Nicolae Josan, *op. cit.*, p. 86, 153.

¹²³ *Românul*, anul VIII, Arad, 9 iulie 1919, nr. 57, p. 2.

¹²⁴ Irime Marga, *op. cit.*, p. 38.

¹²⁵ *Biserica și Școala*, anul XLVI, Arad, 16/29 ianuarie 1922, nr. 3, p. 4.

¹²⁶ *Transilvania*, nr. 5, septembrie-octombrie 1912, p. 465.

¹²⁷ *Biserica și Școala*, anul XLIV, Arad, 31 mai (13 iunie) 1920, nr. 22, p. 3.

¹²⁸ Irime Marga, *op. cit.*, p. 39.

În legătură cu activitatea sa la catedra de istoria dreptului de la Academia juridică din Oradea, reține atenția un episod petrecut la începutul lunii noiembrie a anului 1924, când profesorul român, atingând în prelegerea sa subiectul continuității românilor pe teritoriul fostei provincii romane Dacia, a stârnit nemulțumirea unor studenți de origine evreiască, care l-ar fi jignit și acuzat că luptă împotriva istoricilor Robert Rösler și Franz Josef Sulzer. Studenții români l-au apărat și susținut pe profesorul Iacob, înaintând decanului instituției un protest. Pe de altă parte, studențimea română de la Oradea a decis ca studenții evrei să nu mai poată participa la cursuri pentru o perioadă. Acest incident arată puternicul atașament al lui Lazăr Iacob pentru adevărul istoric și valorile românești, dar și resentimente latente ale comunității evreiești din Oradea (în mare parte maghiarizată) față de noua stare de lucruri de după Marea Unire¹²⁹.

Personalitate complexă, profesorul Iacob a fost prezent la majoritatea evenimentelor importante al Ortodoxiei din vestul României. La 24 ianuarie 1925, a participat la Arad la funeraliile episcopului Ioan Ignatie Papp, cu care a avut o relație specială, reprezentând Consistoriul eparhial de la Oradea¹³⁰.

Într-o primă fază, în perioada interbelică, Academia de Drept de la Oradea a fost atașată Facultății de drept a Universității din București, iar între 1932-1934, Lazăr Iacob a fost ales membru în Senatul universitar din capitala țării¹³¹.

Profesorul Lazăr Iacob s-a numărat, în 1933, printre membrii fondatori al Frăției Ortodoxe Române¹³².

În urma contopirii Academiei de Drept din Oradea cu Facultatea de drept a Universității din Cluj, Lazăr Iacob a devenit profesor la această instituție de învățământ superior, predându-le studenților din orașul de pe Someșul Mic dreptul canonic, între anii 1934-1938. A fost coleg cu figuri proeminente ale intelectualității românești interbelice precum Sextil Pușcariu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir sau Onisifor Ghibiu. Tot la Cluj, Iacob a îndeplinit funcția de președinte al comisiei căminelor studențești, a fost membru în consiliul consultativ universitar și în Senatul universitar¹³³.

Între 1938-1948 a funcționat la Facultatea de teologie a Universității din București, fiind pentru o scurtă perioadă și decan al acesteia (1940-1941). Ajuns în capitala țării, profesorul Lazăr Iacob și-a continuat munca la catedră, dar și implicarea socială. Îl regăsim în programul conferințelor organizate de Facultatea de teologie din București dedicate figurilor reprezentative ale ortodoxiei, cu o comunicare despre *Iustinian ca legislator bisericesc* (23 martie 1944)¹³⁴.

În 1945 participă ca expert din partea Universității din București (Facultatea de teologie) într-o comisie pentru organizarea Facultății de teologie a Universității de Vest din Timișoara¹³⁵.

Profesorul Lazăr Iacob a avut și activitate publicistică. Din opera sa amintim: *Căsătoria a doua a preoților. Studiu de drept canonic* (Arad, 1911); *Reorganizarea învățământului teologic și a educației seminariale* (Sibiu, 1917); *Regimul cultelor în România întregită* (Craiova, 1930); *Cultul catolic în România. Concordatul cu Vaticanul* (Oradea, 1933)¹³⁶. A fost colaborator la publicațiile *Românul*, *Tribuna*, *Biserica și Școala* (toate din Arad), *Telegraful Român* (Sibiu). Distinsul profesor bihorean s-a stins din viață la București, în 13 septembrie 1951.

Un personaj cvasinecunoscut a fost **Nicolae Ștefan Pop**. Era născut la Beiuș, comitatul Bihor (azi jud. Bihor), iar studiile medii le-a finalizat în anul 1884 la Gimnaziul Superior

¹²⁹ Lucian Nastasă (editor), *Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare*, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale & Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2011, p. 276-281, doc. 102, 103, 104.

¹³⁰ *Biserica și Școala*, anul XLIX, Arad, 1 februarie 1925, nr. 5, p. 1-3.

¹³¹ Irime Marga, *op. cit.*, p. 40.

¹³² *Foaia Diecezană*, anul XLVIII, Caransebeș, 15 ianuarie 1933, nr. 3, p. 3.

¹³³ Mihail Bulacu, *op. cit.*, p. 275; Irime Marga, *op. cit.*, p. 40.

¹³⁴ *Biserica și Școala*, anul LXVIII, Arad, 13 februarie 1944, nr. 7, p. 52.

¹³⁵ *Biserica și Școala*, anul LXIX, Arad, 28 ianuarie 1945, nr. 5, p. 35-36.

¹³⁶ Mihail Bulacu, *op. cit.*, p. 276, nota 5.

Greco-Catolic din localitatea natală¹³⁷. A urmat studii teologice la facultatea de profil a Universității din Cernăuți, absolvind în anul 1889¹³⁸. În afara acestor date nu mai deținem niciun fel de informații despre el.

Considerații finale. Comunitatea românească din comitatul Bihor a dat între anii 1875-1918 un număr de cinci studenți la Facultatea de teologie din Cernăuți. Deși proveneau din familii modeste, acești tineri au înțeles că studiul într-o universitate este singura formă de ascensiune socială și profesională. Ei au ajuns personalități remarcabile ale Ortodoxiei românești din perioada interbelică, mai ales dacă ne referim la Teodor Botiș, Gheorghe Ciuhandu și Lazăr Iacob. Toți trei și-au dedicat întreaga activitate bisericii și școlii românești, contribuind decisiv la reorganizarea și propășirea Ortodoxiei din vestul țării.

¹³⁷ Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 188.

¹³⁸ Szögi László, *op. cit.*, p. 165, nr. 1327; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *op. cit.*, vol. II, p. 190, nr. 6538; Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *op. cit.*, p. 467, nr. 6907.